

BEVEZETÉS

Szerencséjére (valamennyiünk szerencséjére) elképzelni sem tudja már az a mai olvasó, aki még nem élt akkor, miféle légkör alakulhatott ki az ötvenes évek első felében az Iparművészeti Főiskolán. Alig hihető például, hogy amikor Rákosi Mátyás hitvese, a Jakutszkban született jogásznő, közel ötvenéves korában beiratkozott a Főiskolára, hogy merőben kedvtelésből kerámiát tanuljon csinálni, micsoda izgalmi állapot állandósult a tantermekben és a folyosókon. Kortársak elmondása szerint nem is ő maga okozta vagy igényelte ezt, aki udvarias volt és barátságos, hanem a kíséretében csapatostul járó testőrök hada. Ezek, buzgalmukat és éberségüket bizonyítandó, és részben talán unalmukban is, mindenbe beleütték az orrukat, mindenütt „ellenséget” szimatoltak, s amikor aztán egy rossz napon a határőrök két iparművészeti főiskolás fiút fogtak el disszidálási kísérlet közben, ebből a tényből – kifacsart, követhetetlen logikával – „Rákosi Mátyásné elvtársnő elleni összeesküvést” próbáltak fabrikálni az ávón. Diákok és tanárok hetekig tartó kihallgatása folyt (Borsos Miklóst, a kiváló szobrászt is bevitték, vallatták), házkutatásokat foganatosítottak. Miután ez a konstrukció összeomlott és az „összeesküvők” elleni pert nem lehetett megrendezni, a meghurcoltak még mindig féltek beszélni róla – még a Petőfi Kör iparművészeti vitáján, 1956. október 20-án (!) sem említette senki. A Rákosi-házaspár száműzetésben volt már ugyan, de mit lehet azt tudni? Hátha visszatérnek.

A Tito elleni kampány áldozataira, az akkori gyűlöletkampányra inkább mertek emlékeztetni a felszólalók, hiszen a szovjet párt és állam vezetői, Hruscsov és Bulganyin addigra már elzarándokoltak Belgrádba, kiengesztelni Tito elnököt, sőt, a Petőfi körüli vitát megelőző napokban járt magyar párt- és kormányküldöttség is a jugoszláv fővárosban, Gerő Ernő vezetésével, hogy helyreállítsa az 1949-ben megszakadt kapcsolatokat. Ám az iparművészeti vita felszólalóinak ajkán még ezek a célzások is bátortalanok, gyakorlatlanok... További kutatásokat igényelne László Irén ügye, akit mint az Iparművészeti Főiskola növendékét 1950-ben letartóztatták, s akit, ha névvel nem is, de megemlítenek felszólalók: „Egy halottja van a főiskolának” – mondják.

A napi munkában, tanulásban és tanításban meglehetősen leegyszerűsített „elméleti alapok”-ra kellett támaszkodni. Jellemző, hogy az I. Iparművészeti Kiállítás bejáratánál – 1952 augusztusában – a látogatókat a következő tábla fogadta: „A művészet a népé. A művészetnek legmélyebb gyökereit a széles dolgozó tömegek közé kell eresztenie”... Eltekintve a képzavaroktól, melyeket

nem volt hajlandó észrevenni, a *Szabad Nép* kritikusa, Rényi Péter, mint lenini jelszót ünnepli ezt a táblafeliratot, és elmondja, hogy „Az iparművészet azért is közel áll a dolgozó tömegekhez, mert fő célja a dolgozók mindennapos használati tárgyait, ruházatát, lakását, munkahelyét szebbé, díszesebbé tenni. A tömegekben megvolt a vágy és a törekvés erre a múltban is. Hatványozottan jelentkezik ma...” – nem folytatom, csupán rá akarnám irányítani a mai olvasó figyelmét ilyen és hasonló kortársi szövegekre mint környezetre – s ezen a talajon robbant (igencsak korlátozott szókimondásával) a Petőfi köri vita. Arról az általános tendenciáról, hogy összemoszák a népművészetet az iparművészettel – az I. Iparművészeti Kiállításon együtt, egymás mellett mutatták be profik és amatőrök munkáit – meglehetősen sok, indulatos mondat hangzott el a vitában; a „régiek” közül néhányan pedig, a bátrabbak és tapasztaltabbak arról is szóltak, hogy e kizárólagos népművészeti mintakereséssel elvágták az iparművészetet modern hazai és külföldi hagyományaitól.

„Hét szűk esztendő”-ről beszélt, visszatekintve, a vita vezetésére felkért művészettörténész, Somogyi Árpád, s ezt követően a Petőfi Kör iparművészeti vitájának mintegy háromszáz résztvevője közül többen is utaltak felszólalásukban a modern művészeti – és ezen belül iparművészeti – törekvések hatósági úton történt felszámolására, s arra a kárra, amit ezek az adminisztratív intézkedések okoztak. „Az 1946–1948-as évek haladó törekvéseit leszámítva, az egész terület határozott visszafejlődést tükröz” – állapította meg felszólalásában Király József belsőépítész. (Szótárában a „haladó” annyi mint modern, korszerű, európai vagy világszínvonalú – s nem úgy „haladó”, ahogyan a szót a kor szemináriumain használták.) Hornicsek László is azt tekinti „egészséges irányzat”-nak, amit 1946-tól 1950-ig „a korszerű szellem érdekében” képviseltek néhányan, s azt nevezi „haladó szellemű” munkának, amit számos belsőépítész kollégája „tervezőintézetekben mintegy megbújva” igyekezett végezni az ötvenes évek első felében.

A háború előtti magyar iparművészetben minden irányzat képviselve volt – a weimari Bauhaus és a bécsi Werkstätte célszerű, logikus, úttörő törekvéseinek képviselőitől a kései szecessziónak a gödöllői műhelyhez csatlakozott stíluskövetőin át a népművészetből igényesen és invenciózusan meríteni próbálókig, illetőleg a népiesség divatját cinikusan meglovagolóig. (S akkor még nem beszéltem az arisztokratikus vagy éppenséggel a kispolgári ízlés kiszolgálására berendezkedett műiparosok különböző szintű munkáiról, amelyek összességükben ugyancsak szellemi áramlatok tárgyasult megnyilvánulásai.) Ellenben a háború után, a koalíciós korszak letűntével, az egyeduralkodó párt egyetlen művészeti elméletet tett egyeduralkodóvá. „A hivatalos állásfoglaláson kívüli lehetőségek” hiányáról szólt a Petőfi Kör vitáján László Gyula régész, tanár, értsd: a szocialista realizmusnak kinevezett irányhoz nem csatlakozó művészek

totális kitesztettségéről. „A művészek – folytatta ezt a gondolatot Engelsz József ötvös – sajnálatosan félre lettek állítva, mert nem tudták forradalmukat megvívni egyetlen éjszakán...”, azaz nem álltak át 24 óra leforgása alatt az úgymond „forradalmi művészet” oldalára. Az elhallgattatások következtében megnőhetett a hangerő a másik oldalon: „Rátelepedett, ránehezedett az iparművészetre egyes emberek véleménye” – fejtegette a vitában Bozsóky Anna textiltervező.

Példaként, vagyis ama művészből lett funkcionáriusok egyikeként, akik véleménye rátelepedett, ránehezedett az iparművészetre, a Petőfi körüli estén Schubert Ernőre mutattak ujjal a felszólalók és közbekiabálók. A vita első résztvevője, Weiner Mihályné muzeológus még csak általánosságban szolt arról, hogy az egyik korszerűtlen követelmény – „Az iparművészetnek feltétlenül és csakis a népművészetből kell merítenie!” – mennyire felelős azért, hogy „mai iparművészetünk termelése kevés, általános képe egyhangú és vérszegény”. Az órák előrehaladtával mind szenvedélyesebb kitérések következtek. Schubert Ernő válaszolt a vádakra. „Az a meggyőződés, amelyért harcoltam, ma is meggyőződésem, és amíg a vitában meg nem győznek, nem is térek le róla – mondta. – A művészet elvi kérdéséről van szó. Többen bírálták, hogy a népművészeti és a népi kultúra felhasználását tartottam az egyedüli útnak. Erről van itt szó, mert ez az én legmélyebb meggyőződésem. Természetesen a népi kultúra felhasználását sokféleképpen lehet értelmezni, én semmi esetre sem olyan szimplán értelmezem, hogy egyszerűen a népművészet másolásáról lenne szó. De arról én a haladó művészet és a fejlődés érdekében nem tudok lemondani, hogy igenis a magyar iparművészet útja az, hogy minden szakágzatban a népi kultúra haladó hagyományainak felhasználásával szolgálja a fejlődést.”

Nem könnyű olvasmány az iparművészeti vita jegyzőkönyve, mert ennyi idő elteltével azt kívánná meg olvasójától, hogy a kor frazeológiája mögé lásson. Hogy ki tudja hámozni a frázisnak vélhető stílusfordulatok alól a rejtett mondanivalót. Hogy éles tekintettel külön tudja választani az azonos kifejezések mögött elrejtőző, homlokegyenest különböző tartalmakat. Mert a vita kortársa előtt még nyilvánvaló lehetett, hogy Schubert Ernő mást ért „haladó”-n, mint a vita imént idézett felszólalói...

A vita kortársai ellenben, a jegyzőkönyv mai olvasóihoz képest, bizonyos értelemben nehezebb és bizonyos értelemben könnyebb helyzetben voltak. Nehezebb volt tisztán látniuk, hiszen hiányzott sorsukhoz a történelmi távlat, és látásukat gyakran el is homályosította az indulat. (Bizonyára lesznek olyanok a mostani olvasók között, akik e parázs vita személyeskedő célzásait-találatait egyszerűen ízléstelennek fogják ítélni.) Könnyebb helyzetben voltak azonban abból a szempontból, hogy ismerték a szereplőket. Emlékezhettek például Schubert Ernő felszólalására a Magyar Építőművészek I. Országos Kongresszusán (1951 októberében), ahol – mint az Iparművészeti Főiskola főigazgatója – fel-

használta az alkalmat, hogy e helyről (is) korholhassa az iparművészeket. „Képzőművészeink már szép eredményeket értek el a szocialista-realista művészetért folytatott harcban – mondotta –, tanulhatunk tőlük. Nálunk, iparművészeknél a formalizmus még erősen él, a próbálkozások, amit ennek a leküzdésére tettünk... elenyészőek.”

Megdicsért képzőművészeink (tudniillik azok, akiket a hatalom a keblére hajlandó ölelni) aligha örültek ennek a szembeállításnak, különösen azért nem, mert az ő soraikban is akadtak újabb megbíráltak, újabb kutasztítottak – akik a „formalizmus” zsdanovi gyanúját vonták magukra. (A szovjet zenei életben Sosztakovics, a magyarban Bartók Béla művészete tétetett e vád tárgyává.) Ám Schubert Ernő számára ekkor még szentírás volt minden cári ukáz..., amely a Szovjetunióból érkezett. Tragikomikus olvasmány az idézett felszólalás folytatása; azért érdemes idézni, mert az iparművészet jövőjével, kívánatos fejlődésével kapcsolatos elképzeléseit fejtette ki e néhány mondatban: „A gépesített termelés megoldása az iparművészetben is megvalósítható. Itt áll előttünk a szovjet iparművészek példája, akik az iparművészet majdnem minden ágában megoldották – és nem csökkentették ezzel az alkotás művészi értékét. Látjuk, hogy eddig soha nem látott magas színvonalú művészet virágzik a Szovjetunióban...” A leggroteszkebb és letragikusabb élmény ezek után az lehetett Schubert Ernő életében, amikor 1954–1955 fordulóján Moszkvában, a magyar művészeti kiállítás egyik rendezőjeként egy interjúban kifejtette, hogy ő a budapesti főiskolán immáron tíz éve a szovjet iparművészeti oktatás élenjáró módszerei szerint tanít... és egyetlen vágya, hogy most végre a gyakorlatban is tanulmányozhassa szovjet kollégái módszereit... s amikor vendéglátói utánanéztek, hová lehetne elvinni a tanulni vágyó magyar elvtársat, Schubert Ernő ekkor értesült, némi késéssel, a tényről, hogy Sztálin rendeletére 1936-ban minden iparművészeti jellegű főiskolát megszüntettek a Szovjetunióban.

A Petőfi körüli vita idejére már túl volt Schubert Ernő ezen a fájdalmas tapasztaláson. Mint az ellene felszólalóknak adott válaszából kiderül, olyan tapasztalatokra is szert tehetett már a sztalinizmus lényegét illetően, mint az, hogy őt is feljelentették annak idején, mint titoistát, őnála is foganatosították házkutatást... Most mégis mint afféle „kis-Sztálin” állt a gyűlés résztvevői előtt; az effajta kis zsarnokok a zsarnokság termékei voltak maguk is. És ennyiben Schubert Ernő mai szempontból látszólag nem nagy ügye – országos ügyekhez kapcsolódott. „Most, amikor bálványszobrok omlanak” – ki is mondta ezt Szabó János ötvös.

Ám épp azzal kapcsolatban, amit viszont az ő felszólalása tartalmazott – Szabó János egy betiltott faliújságcikk (!) történetét panaszkolta el –, kénytelen a mai kommentátor arról a szeretetre méltó, ám vétkes naivitásról értekezni, ami más megszólalóknak és a Petőfi Kör más vitáinak is jellemző vonása volt. Őszintén

hittek abban, hogy egy vita előreviheti, mégpedig nagy lépéssel, egy egész szakterület bonyolult problémáinak megoldását. Somogyi Árpád szerint aztán a vita a fiatal iparművészek ügyét egyenesen „diadalra viszi”. Bodri László ötvös is így fejezi ki magát: „...hogy diadalra juttathassuk a magyar iparművészetet!” Ez a pátosz a kor sajátja volt – miként a szókincs elszegényedése is.

Az iparművészeti vitát egyébként nem a Petőfi Kör kezdeményezte, sajátos módon túl is volt terhelve a Petőfi Kör, a vitákat szervezők kevesen voltak, szervezőmunkájukat társadalmi munkában végezték. „Mintegy szívességből” került sor erre a vitára, a szokásos szerda délutánok („a Petőfi Kör szerda délutánjai”!) helyett szombat délután, nem is a megszokott környezetben, a Kossuth Klubban vagy a Közgazdaságtudományi Egyetem nagy előadótermében, hanem a Bem rakparton, a Természet- és Társadalomtudományi Ismeretterjesztő Társaság Eötvös Klubjában.

A vita délután 4-kor kezdődött, az Eötvös Klub előadóterme zsúfolásig megtelt, több százan lehettek. A vitát hárman vezették, Somogyi Árpád mellett Ferenczy Noémi és Redő Ferenc, mindketten a kommunista mozgalom veteránjai. Ferenczy Noémi akkor 66 éves, Kossuth-díjas, érdemes művész; maga is a sértettek közül való. Mint majd a vitában mondja, még őt is meg akarták fosztani tanszékétől. Alaposabb műtörténeti munkát, kutatást igényelne annak kiderítése, hogy milyen művészeti és politikai erők, érdekek és indulatok vezették a Ferenczy Noémi elleni aknamunkát.

A vitában, mely este 11-ig tartott, harmincketten szólaltak fel, néhányan többször is. Hogy a vita tárgya mi legyen, e tekintetben volt némi bizonytalanság. Somogyi Árpád egyfelől arra kérte a jelenlévőket, hogy „A személyes kérdésekben addig a határig menjünk (csak) el, amíg az egyetemes iparművészet fejlődéséről van szó”, következő mondatában pedig már arra biztatta a jelenlévőket, hogy: „Nem azt mondom persze, hogy nincsenek olyan egyéni problémák, amelyeknek itt nincs helyük. Jöjjön elő minden!”

Jött is. Kitört a szellem a palackból – az indulatok és panaszok végeláthatatlanul áradtak. Minden szakma meg akart szólalni, a gobelinesek és az ötvösök, a divattervezők és a restaurátorok, az ipari formatervezők, a keramikusok és a belsőépítészek. Sokan nem ismerik fel még ekkor, hogy a rendszerben, a struktúrában van a hiba; ez is a személyeskedés egyik oka. Ezen a vitán is felmerül, ki, mikor, hogyan „viselkedett”, ki mikor ismerte fel a változás és a változtatás szükségességét. A változásra törekvők súlyos erkölcsi problémája ez, nemcsak ekkor és ezen a vitán tapasztaljuk; és azután igazi politikai problémává válik: kinek az önkritikáját fogadják el, kinek ne higgyenek, kit kell eltávolítani addigi pozíciójából. Engelsz József ötvös, a vita egyik kezdeményezője fogalmazza ezt meg a legélesebben, amikor figyelmezteti a tanárokat és a minisztériumi előadókat, a párttitkárokat és a szövetségi funkcionáriusokat: lássák át és tudják meg,

hogy „a koncnak odavetett igazgatóhelyettesi vagy gazdasági vezetői funkciók nem leplezik el a magyar iparművészet csődbe jutását”.

A minisztérium mellett az indulatok a Képző- és Iparművész Szövetségre összpontosultak, ahol érdekképviselő helyett a vezetőség érdekvédelmi szerve jött létre, ahol nem választották, hanem kinevezték a vezetőket, ahol a fiatalok szövetségi tagjelöltként kezdik, és még szavazati joguk sincs. Természetesen sokan bírálják a zsűrirendszert, a zsűriket, amelyeket egy-egy szakember sajátít ki, ha egyáltalán van a tagjai között szakember (és nemcsak adminisztrátor), alkotóközösségeket kívánnak, de bürokratikus akadályok nélkül, követelik a Képző- és Iparművészeti Lektorátus munkájának, összetételének reformját. Sokan kívánják a szabadabb, jobb, továbbá az önálló szakmai sajtót (folyóiratot).

Összekeveredtek a vitán a fiatal értelmiség általános szociális problémái a pályakezdő iparművészek sajtóságos gondjaival: szóvá teszik, hogy elsősorban a fiatalokat sújtja az üzemi munkahelyeken az elbocsátás; kifogásolják, hogy nincs megfelelő kapcsolat a főiskola és az ipar között, hogy az üzemi tervezők hátrányos helyzetben vannak, mert kizárják őket az alkotóközösségekből, hogy főiskolai diplomával képzettségüknek nem megfelelő munkakörökbe helyezik őket; és persze elpanaszolják a hihetetlenül alacsony kereseteket.

Különösen jellemző a korra az önálló szakmai szövetség iránti igény. Az 1948 után kialakult struktúrában minden szakmát s minden állampolgárt „a maga helyére” tagoltak be. Óriásszervezetek jöttek létre, megszűntek a kisebb szakszervezetek, a kamarák, s a művészeti szövetségek is a hierarchikus irányítás elveinek megfelelően állami szervként működtek. Ezért kap különös hangsúlyt ekkor az önálló, a kisebb, és a szakma speciális érdekeit, szempontjait jobban érvényesíteni tudó, külön Iparművészeti Szövetség létrehozásának gondolata.

A több mint hat órás vita pontosan tükrözi 1956 október közepének Magyarországot. Mindenki változásért kiált, de senki sem tudja, hogy a történelem napirendjén nem a reformok útján megvalósítható, fokozatos változás, hanem a forradalmi robbanás következik. Ezért tulajdonképpen már-már megmosolyogtató az éjjelbe nyúló vita arról, hogy milyen bizottságok milyen összetételben milyen részfeladatokkal működjenek majd... Néhány nap múlva az Iparművészeti Múzeum a Ferenc körút és Üllői út sarkán, a Corvin közzel és a Kilián laktanyával átellenben, már romokban hevert.

Ember Mária–Hegedűs B. András